

**PO KAPITALIZME
EKONOMICKÁ
DEMOKRACIA**

David
Schweickart

VYDAVATEĽSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV

Edícia

pohľady za horizont

zv. 9

David
Schweickart

PO KAPITALIZME

EKONOMICKÁ DEMOKRACIA

VYDAVATELSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV

Copyright © 2002 by Rowman & Littlefield, Inc., Lanham. Maryland U.S.A. All rights reserved

Translation © 2010 by Pavol Dinka

Cover design © 2010 Dušan Babjak

Slovak edition © 2010 by Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, spol. s r. o., Bratislava

e-mail: vsss@stonline.sk

<http://www.vsss.sk>

Realizované s finančnou podporou
Ministerstva kultúry Slovenskej republiky

VYDAVATELSTVO
SPOLKU SLOVENSKÝCH SPISOVATEĽOV
spol. s r. o.

Z anglického originálu David Schweickart: After Capitalism, Rowman & Littlefield, Inc., Lanham. Maryland U. S. A. All rights reserved.

Preložil Pavol Dinka.

Prvé vydanie v Spojených štátoch: Rowman & Littlefield, Inc., Lanham, Maryland USA.

Všetky práva vyhradené.

Vedecký redaktor Ladislav Hohoš

Zodpovedná redaktorka Viera Švenková

Obálka Dušan Babjak

Sadzba a tlač ETERNA Press, spol. s r. o.

Prvé slovenské vydanie

Printed in Slovakia

ISBN 978-80-8061-428-7

Pre Anitu a Karen Laurynové,
pre Carrie,
pre budúcu generáciu
a ďalšie generácie

Predslov autora k slovenskému vydaniu.....	9
Úvod	24
I. Kontraprojekt, nástupnícky systém, revolúcia	34
1.1 Kontraprojekt	36
1.2 Teória nástupníckeho systému	39
1.3 Historický materializmus	41
1.4 Kritériá	43
1.5 Revolúcia	44
1.6 Poznámka o rodovosti.....	45
1.7 Argumentačný náčrt	47
II. Argumentácia obhajcov kapitalizmu	51
2.1 Čo je kapitalizmus? Kto je kapitalista?	52
2.2 Neoklasické triky: hraničný produkt ako kapitálový príspevok	54
2.3 Kapitalistickí bieli rytieri: Podnikatelia	60
2.4 Riziko a odmena: Hra na obrátené Loto.....	61
2.5 Užitočnosť (a neužitočnosť) odloženej spotreby	67
2.6 NIA (Niet Inej Alternatívy)	70
III. Ekonomická demokracia: Čo to znamená?	72
3.1 Základný model <i>ekonomickej demokracie</i>	72
3.1.1 Zamestnanecká samospráva.....	74
3.1.2 Trh.....	75
3.1.3 Spoločenská kontrola nad investíciami.....	76
3.2 Životaschopnosť <i>ekonomickej demokracie</i>	82
3.3 Mondragónsky „experiment“	91
3.4 Poznámka o verejnom sektore	95
3.5 Férový a voľný obchod	101
3.6 Ekonomická demokracia : Rozšírený model	104
3.6.1 Socialistické sporenie a úverové asociácie.....	105
3.6.2 Kapitalisti v socialistickom systéme	106
IV. Kapitalizmus a jeho zlé stránky	111
4.1 Nerovnosť	112
4.2 Nezamestnanosť	117
4.3 Prepracovanosť	121
4.4 Chudoba.....	123

4.5 Demokracia (a nedostatok demokracie)	127
4.5.1 Poznámka o antikomunizme	133
4.6 Environmentálna degradácia	135
4.6.1 Preľudnenie	136
4.6.2 Potravinová bezpečnosť	137
4.6.3 Znečistenie životného prostredia	138
4.6.4 Optimizmus, pesimizmus, rast, rozvoj	139
4.6.5 Prečo nás kapitalizmus nezachráni	142

V. Ekonomická demokracia: Prečo ju potrebujeme 148

5.1. Demokracia na pracoviskách:	
Niektoré behaviorálne dôsledky štrukturálnych zmien	149
5.2 Nerovnosť	152
5.3 Nezamestnanosť	155
5.3.1 Poznámka o inflácii	158
5.4. Prepracovanosť	160
5.5 Chudoba	163
5.5.1 Chudoba v bohatých krajinách	163
5.5.2 Poznámka o rasizme	164
5.5.3 Poznámka o imigrácii	167
5.5.4 Chudoba v chudobných krajinách	168
5.6 Demokracia	170
5.6.1 Poznámka o slobode	172
5.6.2 Poznámka o politických stranách	173
5.6.3 Demokracia a imperializmus	174
5.7 Ekológia	175

VI. Ako sa dostať odtiaľto tam 179

6.1 Ekonomická demokracia ako orientačný nástroj	179
6.2 Reformná agenda ekonomickej demokracie	185
6.2.1 Rozširovanie a prehľbovanie zamestnaneckej demokracie	185
6.2.2 Účinnejšia spoločenská kontrola investícií	186
6.2.3 V ústrety férovému obchodu	187
6.3 Od reformy k revolúcii	188
6.3.1 Radikálny skok	188
6.3.2 Ešte raz, teraz s citom (pre akcionárov)	190
6.4 Nový komunizmus?	193
 O autorovi	197
 Literatúra	198
 Menný register	203
 Vecný register	204

PREDSLOV AUTORA K SLOVENSKÉMU VYDANIU

Pri písaní knihy mi ani vo sne nezišlo na um, že raz budem pripravovať predslov k slovenskému vydaniu. Podnetom na zrod publikácie boli neočakávane veľké protesty proti neoliberalnej globalizácii, ktoré hlboko zarezonovali vo verejnosti v novembri 1999. V tom čase sa demonštranti z celého sveta, reprezentujúci širokú škálu politických, ekonomických a etických záujmov, zišli v Seattli, aby vyjadrili nesúhlas so stretnutím predstaviteľov Svetovej obchodnej organizácie. Kritika neoliberalizmu zo strany rozbúreného aktivistického hnutia sa mi zdala dôležitá a priliehavá, ale zároveň značne nekomplexná. Nešla totiž do potrebnej hĺbky. Sústredila sa na nemorálnosť a iracionálnosť určitej formy kapitalizmu, ktorá sa identifikuje s Washingtonským konsenzom, nie však so samotným kapitalizmom. Neorientovala sa ani na systémové otázky možných alternatív. Keďže práve táto oblasť bola základným ohniskom mojej výskumnej práce, cítil som povinnosť ponúknuť hnutiu vlastný teoretický príspevok, ktorý v knihe nazývam kontraprojekt, nezaťažený unifikáciou, usilujúci sa vytvoriť kvalitatívne slobodnejší a šťastnejší svet, oveľa lepší ako ten, v akom žijeme dnes.

Ústrednou témou knihy je hospodársky model, program ekonomicky životaschopnej a eticky vyhovujúcej formy socializmu. Model, ktorý predkladám, je výsledkom viac ako tridsaťročnej výskumnej práce motivovanej tromi základnými faktami:

Predovšetkým faktom, že **Marx**, ktorý ľudstvu poskytol presvedčivú a neúprosnú kritiku kapitalizmu, nezanechal vo svojich prácach explicitný model uskutočniteľnej alternatívy voči kapitalizmu. Neponúkol nijaké „recepty... *pre budúcnosť*“, povedané jeho pohrdavou frázou.¹

Po druhé, faktom, že sovietsky model centrálneho plánovania, stotožňovaný v dvadsiatom storočí so vzorom Marxovho socializmu, po ekonomickej stránke úplne zlyhal. V nijakom prípade by ho nezachránila iba demokratizácia, ako verili mnohí západní ľavicári (a poniektorí ešte vždy veria). To všetko som vedel už pred tridsiatimi rokmi.

Po tretie, faktom, že najsilnejšou zbraňou marxistickej kritiky kapitalizmu sa stala otázka: Aká je vaša alternatíva? Generácia západných aktivistov, ktorí sa politicky prebudili v šesťdesiatych rokoch minulého storočia, pokladala Marxovu kritiku za neprekonateľnú. Čo ak naozaj nejestvuje lepšia alternatíva? Keď sa niekto spoľahne na tvrdenie, že nič lepšie neexistuje, znamená to, že každý pokus dospieť do obdobia po kapitalizme povedie k niečomu horšiemu?

Na základe týchto faktov som pokladal za nevyhnutné spracovať férový a konkrétny model socialistickej alternatívy vo vzťahu ku kapitalizmu, ktorá bude pri najmenšom taká výkonná ako kapitalistická, menej náchylná na jeho iracionality a bude sa viac opierať o normatívnu základňu. Pri vypracúvaní rozličných nápa-

dov a námetov, ktoré som ako celok nazval **ekonomická demokracia**, som mal vždy na mysli územie, kde žijem, moju vlastnú krajinu, Spojené štáty americké; prirodzene, model má všeobecnejšie uplatnenie.

Kniha sa detailne zaoberá niektorými rozhodujúcimi problémami súčasného kapitalizmu: nemilosrdnou nerovnosťou, degradujúcou nezamestnanosťou, znižujúcou sa bezpečnosťou, chudobou mnohých ľudí, vyprázdnenou demokraciou a ekologickou devastáciou. Jednej otázky sa dotýkam iba letmo – nestability kapitalizmu. Ostatné problémy analyzujem podrobnejšie, no nie až tak zoširoka, aby som do hĺbky odhalil chorý mechanizmus, ktorý sa manifestačne prejavil počas globálnej krízy v roku 2008 – v podobe prudkého úpadku ekonomík v celom západnom svete, ktorý nemá nič spoločné s materiálnymi príčinami – so záplavami, suchom, s vojnou atď., no súvisí so záhadnými finančnými trhmi.

Nestabilita kapitalizmu sa pred desiatimi rokmi nepociťovala tak akútne. V deväťdesiatych rokoch nastala ekonomická recesia vo východnej Ázii (a v Rusku), a keď spľasla IT bublina dot.com firiem podnikajúcich v oblasti internetu, zrútil sa aj americký trh s cennými papiermi, ale ekonomiky Spojených štátov, ako sa vyjadrovali poprední ekonómovia, sa to nejako osobitne nedotklo. **Robert Lucas**, profesor na Univerzite v Chicagu, nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu (1995) to potvrdil aj na výročnej konferencii Americkej ekonomickej asociácie v roku 2003. Vychádzal z toho, že makroekonomika ako vedný odbor vznikla ako odpoveď na veľkú krízu. V tejto súvislosti vyhlásil, že „ústredný problém ochrany pred krízou sa z praktického hľadiska vyriešil, a to na mnohé desaťročia.“² (Svetlou výnimkou bol **Paul Krugman**, ktorý dostal Nobelovu cenu v roku 1999 za knihu *The Return of Depression Economics*.³)

Keďže v knihe neriešim pálčivé otázky súčasných kapitalistických ekonomických kríz, dovoľte mi vysloviť na túto tému niekoľko myšlienok. Zameriam sa na Spojené štáty. Americká kríza vyvolala globálnu krízu, preto je dôležité porozumieť jej bezprostredným a najmä hlbším príčinám. Porovnateľné analýzy rozličných kríz, ktoré dnes postihli európske krajiny, sa odlišujú v detailoch, ale všetky (na rôznej úrovni) vyjadrujú vnútorné protirečenia kapitalizmu, ktorý uvrhol americkú ekonomiku do stavu, o akom pred desiatimi rokmi neuvažoval ani najväčší skeptik.

1. HLBOKÁ IRACIONÁLNOŠŤ GLOBÁLNEHO KAPITALIZMU

Začnem príbehom z Chicaga, mesta, kde žijem. Na jar 2010 oznámili, že chicagskému verejnému školskému systému, ktorý slúži pre 435 tisíc študentov, znížia na budúci rok rozpočet o 600 miliónov dolárov. Vyžiada si to, okrem iného, zvýšenie počtu žiakov v triedach základných škôl na tridsaťpäť a zásadné obmedzenie výdavkov na neuniverzitné športy, materské školy, mimoškolské a letné programy, knižničné služby atď.

Niekoľko týždňov predtým časopis *Alpha Magazine* informoval v prílohe **Bohaticí** o príjmoch vrcholových manažérov hedgeových fondov za rok 2009. Dvadsaťpäťka najbohatších zarobila priemerne ročne miliardu dolárov, najväčší prí-

jem mal David Tepper z Appaloosa Fund – štyri miliardy. Na zozname bol aj Ken Griffin, 42-ročný manažér Citadely, najväčšieho hedgeového fondu. Zarobil 900 miliónov dolárov.⁴

Je zjavné, že príjem pána Griffina po zdanení sadzbou 66 2/3 % (v povojnovom období bola sadzba oveľa vyššia – 90 %) by plne pokryl celý rozpočet chicagského verejného školstva. Vyše 400 tisíc mladých ľudí (mnohí z chudobných rodín) by z toho malo potrebné pôžitky a ešte by ostalo 300 miliónov dolárov k dobru.

Pýtam sa sám seba: Akým spôsobom by sa dal znížiť príjem pána Griffina na úroveň platu najvyššieho vládneho úradníka (prezidenta)? Príjem najmocnejšieho muža USA zvoleného občanmi predstavuje ročne 400 tisíc dolárov. Predkladám čitateľom moje strohé výpočty:

Varianty možného daňového zaťaženia Kena Griffina

Príjem	Daňová sadzba	Príjem po zdanení
900 miliónov dolárov	90 %	90 miliónov dolárov
	99 %	9 miliónov dolárov
	99,9 %	900 tisíc dolárov
	99,95 %	450 tisíc dolárov

Inak povedané, Daňová agentúra práce (IRS) by ukrojila z príjmu pána Griffina 99,95 % a ponechala by mu iba dvadsatinu z jedného percenta. Aj napriek tomu by mal viac ako Barack Obama, podstatne viac, pretože v jeho prípade ide o čistý príjem. Prezidentov príjem sa zdaňuje tridsiatimi percentami, táto suma sa odvádza štátu. (Pre zmenu zdaňme príjem pána Teppera sadzbou 99,99 %, ponechajme mu iba stotinu jedného percenta z príjmu za minulý rok; jeho čistý príjem sa bude rovnať príjmu Baracka Obamu pred zdanením.)

Fakt, že závratné bohatstvo niekoľkých jednotlivcov stojí proti zničujúcej chudobe mnohých, a to globálne, vrátane bohatých krajín, je jednou z najväčších iracionálností. Medzi ďalšie zaraďujeme:

- V histórii existencie ľudského druhu najväčšmi kontrolujeme prírodu, ale ekologická devastácia narastá.
- Technológie, ktoré by mohli každému poskytnúť viac voľného času, vrhajú milióny ľudí do radov nezamestnaných, znižujú ich sociálne istoty a zvyšujú prepracovanosť.
- Obrovské množstvo ľudí, sú ich miliardy, trpí v dôsledku ekonomických kríz vyvolaných štrukturálnymi príčinami, ktoré vôbec nesúvisia s materiálnymi faktormi.

Môže racionálna bytosť, ktorá sa zamýšľa nad týmito problémami, pochybovať o tom, že naše súčasné ekonomické usporiadanie je úplne scestné?

2. ČO TREBA ROBIŤ?

Potrebuje nový ekonomický systém. V knihe navrhujem alternatívu voči jestvujúcemu kapitalistickému systému, ktorý bude prinajmenšom taký úspešný ako kapitalizmus, no nebude zatažený už spomínanou iracionálnosťou. Nazývam ho **ekonomická demokracia**.

Nový ekonomický systém bude predstavovať istú formu socializmu. Možno však dnes hovoriť o socializme? Pouvažujme nad slovami **Paula Krugmana** z knihy vydanéj minulý rok: *„Kto môže dnes celkom vážne hovoriť o socializme? Ako príslušník generácie povojnovej populačnej explózie sa dobre pamätám na časy, keď myslienky revolúcie a skutky odvážnych mužov posúvajúcich dopredu históriu mali akú-takú ozvenu. Dnes sa to považuje za nemiestny žart... Pravda je taká, že opozícia voči kapitalizmu stratila dych.“*⁶

Obrazoborec Krugman prichádza aj s ďalšími poznámkami, o odsek ďalej: *„Kapitalizmus má pevné postavenie nielen pre svoje úspechy, ktoré sú veľmi presvedčivé, ale aj preto, že dosiaľ nikto neponúkol prijateľnú alternatívu. Tento stav nepotrvá večne. Prídu nové ideológie, nové sny. A vynoria sa určite skôr ako neskôr, pokiaľ súčasná ekonomická kríza trvá a bude sa prehlbovať.“*⁶

3. SÚČASNÉ KRÍZY

Jedno nám musí byť jasné – súčasná kríza bude pokračovať v ešte väčšom rozsahu. Skôr by sme mali hovoriť o krízach, pretože nečelíme iba jednej.

Zamyslime sa nad základnými príčinami terajšej ekonomickej krízy. Dajme bokom nemorálnosť a nezákonnosť:

- Neohľaduplní realitní makléri navádzali ľudí, aby podpísali zmluvy, ktorým nerozumeli,
- skorumpované ratingové agentúry poskytovali na vysoko rizikové hypotéky s minimálnou zárukou ratingu v podobe trojitého A,
- nedbajskí regulátori,
- investičné banky zmiešavali zabezpečené dlhové obligácie, hoci o ich prehnitosti dobre vedeli, a potom nakupovali swapy úverového zlyhania (CDS), aby ich postavili proti nim.

Dajme rovnako bokom finančné trhy a všetky tie milé „finančné inovácie“ vytvorené novým „plemenom“ na Wall Street, postavme bokom aj kvantov, čo sa zhŕkli do finančného sektora z MIT, Princetonu atď. s doktorátmi z matematiky a fyziky. (The quants – reportér Wall Street Journal tak označil obchodníkov a finančných inžinierov, ktorí používajú sofistikovanú matematiku na finančné špekulácie a vážne narušili americký finančný trh – pozn. prekladateľa.) *„Finančné inovácie, dve obyčajné slová, ktoré by mali odteraz vyvolávať strach v srdciach investorov,“* tvrdí Paul Krugman.⁷

Zamyslime sa nad štandardným príbehom súčasnej krízy; uvedomujeme si,

že krízu spôsobilo splasnutie realitnej bubliny, ktoré viedlo k cenným papierom garantovaným hypotékou. Išlo o záruky vytvorené prostredníctvom veľkého balíka hypoték, rozporcovaných na časti podľa rozličných rizík. Tieto časti predali investorom, pre svoju toxicitu sa však stali nepredajné a už bol iba skok k zmrazeniu úverových trhov. Nedostupnosť úverov na podnikanie vyústila do prepúšťania pracovníkov, čo sa, prirodzene, prejavilo na zníženom spotrebnom dopyte, a kolobeh pokračoval ďalej – rastúca nezamestnanosť, klesajúci dopyt atď. ďalej donekonečna.

V poriadku, tento príbeh však nesmeruje k základnej otázke: Prečo sme sa dostali k realitnej bubline a predovšetkým k bubline aktív? (Americký akciový trh kráčať v tandeme s cenami bytov, index Dow Jones sa ustavične zvyšoval a v roku 2007 dosiahol vôbec najvyššiu úroveň – 14 000 bodov. (Dow Jonesov index priemyselného priemeru tvorí cenové vyjadrenie obchodovania na burze tridsiatich najvýznamnejších korporácií vo verejnom vlastníctve, v súčasnosti nielen z ťažkého priemyslu – *pozn. prekladateľa.*) Ak chceme odpovedať na túto otázku, musíme sa vrátiť k základom – ku **Karlovi Marxovi** a k **Johnovi Maynardovi Keynesovi**.

Marx zdôrazňoval, že kapitalizmus je náchylný na krízy, ktoré sú nepredstaviteľné v predkapitalistických formách spoločnosti – na krízy z nadvýroby. Vo všetkých predchádzajúcich epochách vznikali ekonomické krízy vinou nedostatku – materiálneho nedostatku. V súčasnosti sme dospeli ku krízam z materiálneho nadbytku. Nie však vo vzťahu k ľudským potrebám a želaniam, lež vo vzťahu k nákupnej spotrebiteľskej sile. Podľa keynesiánskej terminológie ide o schodok v efektívnom dopyte.

Marx videl zdroj krízy v určujúcej kapitalistickej inštitúcii – v námezdnjej práci. V kapitalistickej ekonomike pracuje väčšina ľudí za mzdy či platy, pritom využíva výrobné prostriedky, ktoré vlastní iní. Pre vlastníkov výrobných prostriedkov mzdy znamenajú výrobné náklady, preto sa ich usilujú udržiavať na najnižšej úrovni. Zároveň však potrebujú predat svoje produkty. A to je problém! Ako som už poznamenal, v prípade, že určitá spoločnosť nemôže predat výrobky, zníži produkciu, prepúšťa zamestnancov. Nezamestnaní nie sú schopní z materiálnych dôvodov kupovať tovary iných spoločností, prepúšťanie sa stupňuje... a dochádza ku klesajúcej recesívnej špirále.

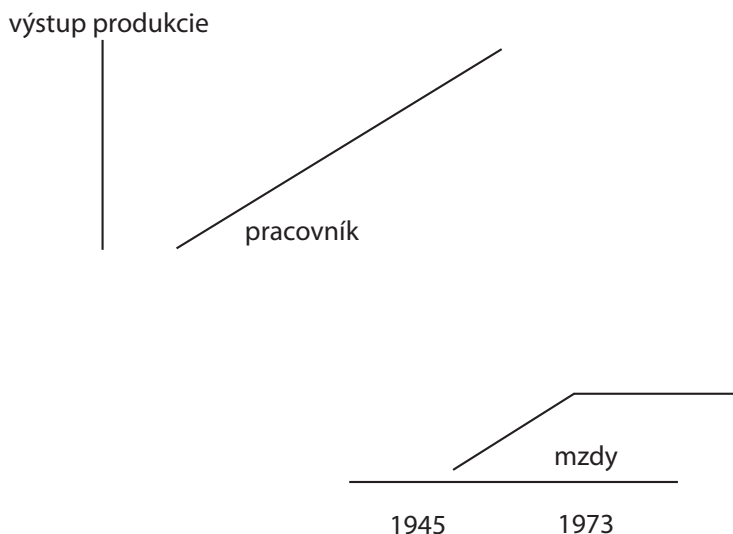
Predkeynesiánski klasickí ekonómovia boli presvedčení, že nedostatok dopytu je iba dočasná záležitosť. Odvolávali sa na Sayov zákon trhu: ponuka vytvára dopyt. (**Jean-Baptiste Say** /1767 – 1832/, francúzsky podnikateľ a ekonóm – *pozn. prekladateľa.*) Keynes to pokladal za nezmysel (rovnako ako Marx). Nejestvuje nijaká trhová sila, ktorá by priviedla krízovú ekonomiku k plnej zamestnanosti. Po úpadku zvyčajne nasleduje obnova, ale nie nevyhnutne, najmä ak je recesia značne hlboká. Faktom je, dôvodil Keynes, že voľný trh kapitalistickej ekonomiky sa môže stabilizovať na akejkoľvek úrovni nezamestnanosti.

Neviditeľná ruka nás z krízy nevyvedie, ale, hovorí Keynes, nemôžeme ostať nečinní. Intervenovať musí viditeľná ruka vlády, tá je totiž schopná zamestnať ľudí. Môže, tvrdil Keynes, nastrokať bankovky do fliaš, zaplatiť ľuďom za to, že ich

zakopú, a potom ich dať vykopať firmám slobodných podnikateľov – nepôjde síce o produktívne využitie práce, ale je to určite lepšie ako sa modliť k trhovému bohu. „Nepochybne je užitočnejšie stavať domy a iné budovy; ak však v tomto smere existujú politické a praktické prekážky, je to lepšie ako nič.“⁸

Zdalo sa, že keynesianizmus zachránil kapitalizmus. Podľa Marxa sa dá vyhovujúcou a správnu vládnu monetárnou a fiškálnou politikou predísť hlbkej kríze. Keynesiánsky recept dobre fungoval tri desaťročia po druhej svetovej vojne. Nastal zlatý vek kapitalizmu, produktivita sa ustavične zvyšovala, príjmy udržiavali pokoj medzi ľuďmi, život bol lepší pre čoraz viac ľudí. V Spojených štátoch zavládla viera, že naše deti budú žiť vo finančnom blahobyte, v oveľa väčšom ako my.

Zrazu nastali ťažkosti. Najlepšie to ukáže nasledujúci graf.

Mzdy sa stenčovali, príjmy domácností rástli pomaly, iba o 16 percent od roku 1973, a to najmä vďaka zapojeniu žien do pracovného procesu. Paul Krugman poznamenáva, že „muži predchádzajúcej generácie vo veku od 35 do 40 rokov ešte silno podporovali rodiny so ženami v domácnosti, lebo mzdy očistené o infláciu boli v roku 1973 o 12 percent vyššie ako dnes... pričom priemerné výstupy produkcie na jedného pracovníka za hodinu (dokonca po zohľadnení inflácie) sa za spomenuté obdobie zvýšili o 50 percent.“⁹

Graf nastoľuje dôležitú otázku. Ak by mzdy nedržali krok s výrobou, kto by kupoval všetky tie tovary navyše? Prečo sa ekonomika nedostala do recesie v uplynulých tridsiatich piatich rokoch, ako by sme to podľa Marxových analýz očakávali?

Časť peňazí sa investovala do reálnej ekonomiky, preto rástla i produktivita.

Aj napriek tomu prebytok ponuky smeroval do cenných papierov (akcií a obligácií) a do nehnuteľností, čo znižovalo hodnotu aktív. (Nasledujúce údaje nám poslúžia ako meradlo papierového investovania: v roku 1956 dosiahol Dow Jonesov index 500 bodov, po šesnástich rokoch (1972) to bolo 1000 a v roku 1987 už 2000 bodov. O desať rokov (1997) sa vyšplhal na 8000 a v roku 2007 dokonca na 14 000 bodov. Možno povedať, že Dow Jones sa počas amerického zlatého veku zdvojnásobil (rovnako sa zdvojnásobili aj mzdy; v období znižovania miezd vzrástol štrnásťkrát).

Potom nastal boom s realitami, a to veľmi prudký. Ceny bytov sa v rokoch 1975 až 1997¹⁰ zvyšovali priemerne ročne o jedno percento, v rokoch 1997 až 2006 medziročný nárast poskočil až na šesť percent.¹¹

Explózia hodnoty aktív vyvolala situáciu, ktorú ekonómovia nazývajú efekt bohatstva. Keď ste bohatí, viac aj utratíte. Väčšina vlastníkov aktív mala dobrý dôvod cítiť sa bohatšími. V rokoch 1995 až 2004 sa počet miliónárov (údaje sú z roku 2004) v Spojených štátoch viac než zdvojnásobil, rovnako sa zdvojnásobil aj počet domácností s príjmom viac ako päť miliónov dolárov, ale aj s príjmami viac ako desať a dvadsaťpäť miliónov dolárov. Podľa Krugmana za miliardu môžeme považovať každého, koho bohatstvo je väčšie ako priemerný výstup produkcie 20 tisíc pracovníkov (uprostred deväťdesiatych rokov minulého storočia to bola jedna miliarda). V roku 1957 bolo 16 miliárdárov, v roku 1968 iba 13, kým v súčasnosti je 160 miliárdárov.¹²

Títo ľudia utrácajú veľmi veľa. (Robert Frank, reportér *Wall Street Journalu*, dáva knihou *Richistan* (2007) možnosť nahliadnuť do ich sveta prostredníctvom cesty do novej krajiny.¹³ Lenže aj napriek jachtám, vilám a súkromným lietadlám nemôže jedno či dve percentá populácie skonsumovať toľko, aby sa udržal rozkvet ekonomiky.

Ďalšia veľká časť celkového prebytku ponuky – oveľa dôležitejšia ako spotreba ultrabohatých – sa vynaložila na pôžičky pracujúcich. Dlhová explózia, ktorá vypukla paralelne s explóziou hodnoty aktív, najviac zasiahla práve ich. Zamyslime sa nad dvoma štatistikami:

1. V roku 1975 bol dlh domácností v USA primeraný, predstavoval 47 percent hrubého domáceho produktu. Dnes je to 100 percent. Ak ho očistíme od inflácie, je dvakrát väčší ako pred tridsiatimi piatimi rokmi.
2. Podiel osobnej spotreby z disponibilného príjmu domácností predstavoval v roku 1981 až 88 percent, usporiť sa teda dalo 12 percent. V súčasnosti je podiel stopercentný, čiže nulové úspory.¹⁴ (Neznamená to však, že nikto nespóruje. Na druhej strane to znamená, že spoločenský nadbytok sa požíchal na financovanie spotreby.)

Počas niekoľkých uplynulých desaťročí prišlo k masívnemu zvýšeniu domácich kapitálových pôžičiek, debetných úverových kariet, študentských pôžičiek, pôžičiek na autá atď. Nikdy predtým si toľko ľudí nepožičiavalo tak veľa.

Skrátka, kapitalistická trieda namiesto zvyšovania miezd požičiavala veľkú

časť svojho zisku pracujúcej triede, navyše s riadnymi úrokmi. Veľmi múdre! Múdre s výnimkou nepríjemnej pravdy: Čo nejde, jednoducho nejde. Kým sa príjmy nehybu, nemôžu donekonečna rásť dlhy. Čoskoro totiž nastane situácia, že poberateľ pôžičky nedokáže splácať ani úroky, tobôž istinu. Poskytovatelia pôžičiek znervóznejú. Úvery vyschnú, nasleduje platobná neschopnosť a bankrot.

Sme schopní zreformovať systém, vrátiť sa k vysokým mzdám, sociálnodemokratickým princípom, k typu ekonomiky, aká fungovala po druhej svetovej vojne? Môžeme sa vrátiť k zlatému veku? Zdá sa, že táto možnosť je momentálne nedosiahnuteľná. Žijeme v ére globálnej ekonomiky. Vysoké mzdy vyhánajú priemysel do zahraničia. Potreba zostať globálne konkurencieschopný je prvoradým kľúčovým faktorom, na základe ktorého možno skoncovať so sociálnodemokratickým triednym kompromisom.

Čo treba robiť? Triezvy rozum nám hovorí, že štandardné keynesiánske stimuly, opatrenia, ktoré urobila kedysi Rooseveltova administratíva a dnes zase Obamova, výraznejšie neprispievajú k likvidácii veľkej krízy. Hoci sa obnova po veľkej hospodárskej kríze s následným oživovaním ekonomiky začala v marci 1933 a nezamestnanosť sa znížila z 25 na 14 percent v roku 1937, ďalší rok opätovne vyskočila na 19 percent. (V roku 1929 predstavovala 3,2 percenta.)

Neboli to ani Rooseveltove ekonomické opatrenia, ani návrhy na zníženie nezamestnanosti, čo ukončili veľkú hospodársku krízu. Krugman na margo toho poznamenáva, že *„na tento cieľ bol potrebný obrovský verejný projekt nazvaný druhá svetová vojna, ktorý napokon umlčal držgrošov a ukončil krízu.“*⁴¹⁵

Lenže dnes sa neschyluje k tretej svetovej vojne. Nukleárny konflikt je priveľmi zničujúci, dokonca aj pre našich hurávlasteneckých neokonzervatívcov, ktorí musia chtiac-nechtiac brať do úvahy hrozbu nepredstaviteľnej katastrofy; pritom naše trápne a tragické prehry v Iraku a v Afganistane jednoznačne demonštrovali limity konvenčnej vojny. A to nie je zlá správa pre ľudstvo, no zároveň znamená odstavenie dôležitého keynesiánskeho východiska z krízy.

Objavuje sa tu problém globalizácie. Efektívnosť keynesiánskych deficitných výdavkov závisí od multiplikačného efektu – poskytnúť ľuďom prácu a zároveň viac peňazí na spotrebu, čo zabezpečí ďalším zamestnanie atď. – opak recesívnej klesajúcej špirály. Lenže globalizácia narušuje multiplikáciu. Keď novozamestnaní ľudia použijú svoje peniaze (so sklonom k šetrnosti) na nákup lacných importovaných tovarov vo Wal-Mart, zabezpečí to prácu čínskym pracujúcim, ale nie rodákom.

Keynesiánska tradičná monetárna a fiškálna politika nemôže preto ukončiť krízu. Ako sme si ukázali, ani ďalšia veľká vojna neprichádza do úvahy. Čo teda robiť? Pravdupovediac, nemyslím si, že môžeme vôbec niečo urobiť v rámci daného ekonomického poriadku – bez reštrukturalizácie našich ekonomických inštitúcií, resp. ak by reštrukturalizácia neprekročila hranice najradikálnejšej hranice „slušných“ názorov.

Prirodzene, môžem sa myliť. Možno nás kombinácia prezieravej politiky a určitej dávky šťastia vyvedie z krízy. Aj keby sa to stalo, ešte vždy budeme ďaleko

od toho, aby v našich domovoch zavládol pokoj, pretože ďalšia kríza čaká za rohom.

Pouvažujme nad dvoma základnými protirečeniami kapitalizmu:

1. Mzdy predstavujú výrobné náklady, treba ich tlačiť nadol, výstup produkcie sa však musí predať.
2. Zdravý kapitalizmus vyžaduje stály rast, lenže nekontrolovaný rast nie je v súlade s obmedzovaním zdrojov, ktoré znečisťujú životné prostredie na planéte.

Prvé protirečenie vyvoláva ekonomické krízy, druhé zase krízy environmentálne. Žiaľ, tieto krízy vytvárajú protirečivé imperatívy. Ak chceme vyriešiť ekonomickú krízu, musíme viac spotrebúvať, a naopak, na likvidáciu environmentálnej krízy treba menej konzumovať. Harvardský ekológ **Richard Levins** v tejto súvislosti poznamenáva: „*Zdá sa, že ekonomická recesia slúži predovšetkým na to, aby kapitalizmus mohol poskytnúť oddych lesom a vodám.*“⁶

4. OSTATNÉ SNY

Áno, jestvuje ekonomicky životaschopná alternatíva; oveľa demokratickejší systém, odolný voči finančnej kríze, ktorý v mene zdravia nepotrebuje rast za každú cenu. V skutočnosti máme k dispozícii prostriedky, ktorými môžeme preukázať, a to bez akýchkoľvek pochyb, že existuje vytúžený hospodársky poriadok, ktorý zachováva základnú silu kapitalizmu, no eliminuje jeho fundamentálne slabosti. Nazývam ho príznačne **ekonomická demokracia**, pretože rozširuje demokraciu do oblastí života, ktoré sa dosiaľ pokladali za prekročenie všetkých limitov. Predstavím jej heslá:

- Demokratizácia práce
- Demokratizácia kapitálu
- Demokratizácia demokracie

Nemienim diskutovať o poslednom hesle, hoci ho pokladám za *sine qua non* (nevyhnutná podmienka, bez ktorej nie je možná nejaká udalosť – pozn. prekladateľa). Kým vládnu peniaze, nie ľudia, nemôžeme dosiahnuť to, čo dosiahnuť musíme. Zásadný význam majú politické reformy, ktoré drasticky znížia vplyv súkromných finančných zdrojov na výsledky volieb.

Ako budú vyzeráť základné inštitúcie v novej demokratickej ekonomike? Túto otázku detailne rozoberám v tretej kapitole, ale dovoľte mi krátky úvodný náčrt. Kapitalizmus sa často definuje ako voľná trhovú ekonomiku. V skutočnosti ide o trojtrhovú ekonomiku:

- trhy tovarov a služieb,
- trhy práce,

- kapitálové trhy.

Ekonomická demokracia, na rozdiel od klasického socialistického modelu, zostane konkurenčným trhom tovarov a služieb, ktorý (ako neúnavný obranca kapitalizmu) je svojím spôsobom určitou formou demokracie. (Keď jeden nakupuje, volí tým zároveň možnosť ďalšej výroby príslušného tovaru. Pokladáme to za demokraciu jeden dolár – jeden hlas, nie však za demokraciu jedna osoba – jeden hlas; ak je však rozdeľovanie príjmov férové – čo nie je prípad kapitalizmu –, potrebujeme systém vyrábajúci také tovary, aké ľudia chcú kupovať.)

Ekonomická demokracia bude v oblasti tovarov a služieb trhová, ale trh práce a kapitálový trh nahradí demokratickejšími inštitúciami. Medzi základné patrí:

- trh tovarov a služieb,
- firmy riadené zamestnancami,
- spoločenská kontrola investícií.

Zamestnanecká samospráva týkajúca sa jednak kontroly a jednak rozdeľovania príjmov má dva zásadné prvky:

1. Podniky sa nepovažujú za objekty, ktoré možno kúpiť a predáť, ale za spoločenstvá. Keď sa raz niekto stane zamestnancom podniku, má právo voliť zamestnanecké rady, ktoré vyberajú vrcholový manažment a dohliadajú na zásadné podnikové rozhodnutia. Základným pravidlom je jedna osoba – jeden hlas.
2. Príjmy pracujúcich predstavujú podiely na zisku, nie mzdy či platy. Podiely nebudú rovnaké. Väčšie sa pridelia dlhoročným pracovníkom s lepšími zručnosťami a vyššou zodpovednosťou. Príjem každého je priamo spätý s firemným ziskom, jednotlivcov to motivuje k vyšším pracovným výkonom a zároveň podnecuje ostatných, aby konali rovnako.

Aj v oblasti spoločenskej kontroly investícií existujú tri základné prvky:

1. Národný investičný fond sa nevytvára zo súkromného sporenia, ale z daní zo základných prostriedkov. Ide o primeranú daň z hodnoty základných prostriedkov každého podniku.
2. Fond sa férovo rozdeľuje do regiónov. Základným princípom je rozdelenie na jedného obyvateľa. Každý región a každá komunita dostáva každoročne férový podiel z národného investičného fondu.
3. Fondy tečú do siete verejných investičných bánk, ktoré požičiavajú existujúcim podnikom alebo jednotlivcom, čo chcú začať s podnikaním. Pôžičky sa odvíjajú od projektovanej ziskovosti investície, od počtu vytvorených pracovných miest a od ďalších sociálnych faktorov dôležitých pre život spoločnosti, najmä s ohľadom na životné prostredie.

5. EKONOMICKÁ DEMOKRACIA A EKONOMICKÉ KRÍZY

Ekonomická demokracia je odolná voči všetkým druhom finančných kríz, ktoré trápia kapitalizmus, a to z jednoduchého dôvodu: súkromný finančný trh nejestvuje, nejestvuje burza, nejestvuje trh s obligáciami, neexistujú investičné banky, súkromné investičné spoločnosti, hedžové fondy, nejestvujú možnosti finančných špekulácií a chorých finančných „inovácií“. Finančné trhy sú verejné, jednoduché a transparentné. (Nie je celkom korektné povedať, že v *ekonomickej demokracii* neexistujú súkromné finančné trhy. Rozšírený model, ktorý rozpracúvam v tretej kapitole, ráta aj so súkromnými a družstevnými úverovými asociáciami, tie sú takisto jednoduché a transparentné.)

Neexistuje ani rozdiel medzi výstupom produkcie a miezd, pretože príjem pracujúcich sa automaticky zvyšuje s rastom produkcie (ak sa neuprednostní voľný čas). Ak by daň zo základných prostriedkov vytvorila viac úspor, ako chcú podnikatelia investovať, mohli by sa znížiť dane a tým zvýšiť príjmy pracujúcich.

Ekonomická demokracia je oveľa kompatibilnejšia s ekologickou harmóniou ako kapitalizmus. Toto tvrdenie obhajujem v piatej kapitole. Stabilná nerastová udržateľná spoločnosť je možná iba v podmienkach *ekonomickej demokracie*.

Pravda, ne-rast pokladám za nesprávny termín. Zvyšovanie produktivity v *ekonomickej demokracii* sa bude väčšmi premietiť do narastania voľného času ako do spotreby. Keď sa do podnikov zavedie produktívnejšia technológia, pracujúci v demokratických firmách budú mať možnosť výberu, ktorý nie je dostupný ich náprotivkom v kapitalistických podnikoch: budú si môcť vybrať (prírodzene, ak neuprednostnia výšku príjmu) produktívne zisky v podobe kratšieho pracovného týždňa alebo dlhšej dovolenky. Ekonomika bude pokračovať v raste, rast sa však zväčša prejaví vo voľnom čase, a nie v spotrebe.

6. ČO BY POVEDAL KEYNES?

John Maynard Keynes, ktorého reputácia v uplynulých desaťročiach značne utrpela, sa opäť dostáva do centra pozornosti, a to oprávnene. Ekonomická teória založená na racionálnych očakávaniach, ktorá nahradila keynesianizmus na väčšine katedier, sa ukázala ako neužitočná najmä v súvislosti s pochopením súčasných udalostí.¹⁷

Keynesa by súčasná kríza prekvapila viac ako Marxa. Prekvapila by ho masívnym rastom v podmienkach neregulovaných finančných trhov v ostatných desaťročiach. Niektorí ekonómovia písali podobne zádrapčivo ako Keynes o iracionálnosti finančného sektora. Iba niekoľko citácií z dvanástej kapitoly jeho vzorovej monumentálnej práce **General Theory of Employment, Interest and Money**. Uvádza svoj štandardný pohľad: „Mohli by sme predpokladať, že konkurencia medzi profesionálnymi expertmi, ktorí majú súdnosť a znalosti na oveľa vyššej úrovni ako priemer súkromných investorov, by mohla vyvážiť rozmary neuvedomého jednotlivca, ponechaného na seba samého. Stalo sa však, že energia a šikov-

nosť profesionálnych investorov a špekulantov je zameraná odlišným smerom. Väčšina týchto osôb sa vôbec nesústreďuje na vypracovanie presnejších odhadov pravdepodobného výnosu z investícií počas celého obdobia ich životnosti, ale sústreďuje sa iba na to, aby predvídala zmeny konvenčnej základne ohodnotenia o niečo skôr, než tak urobí široká verejnosť.⁴¹⁸

Keynesa, ktorý strávil veľa času na londýnskej burze, niekedy postretlo šťastie, inokedy mal smolu, opäť šťastie atď. Tamojšiu atmosféru približuje takto: „Sku- točným súkromným cieľom aj tých najkvalifikovanejších investícií je však to, aby sa ,vytrel zrak‘ (,to beat the gun‘, ako hovoria Američania úsilíu prekabátiť všetkých) a aby falšovanú alebo znehodnotenú mincu podstrčili niekomu inému... Dá sa po- vedieť, že ide o hru na to, čo letí, čierneho Petra, resp. ,o jedného viac‘, o spoločens- kú hru, v ktorej vyhráva ten, kto nezdvihne ruku ani priveľmi skoro, ani priveľmi neskoro, kto odovzdá ,čierneho Petra‘ susedovi skôr ako sa skončí hra, resp., kto ob- sadí stoličku skôr než doznie hudba.“⁴¹⁹

A situácia sa časom pravdepodobne zhoršuje. „Podľa toho, ako sa zdokonaľu- je organizácia investičného trhu, narastá aj nebezpečenstvo, že prevládne špekulá- cia.“⁴²⁰

Čo treba robiť? Keynes v záverečnej kapitole knihy The General Theory... (zdá sa, že poniektorí súčasní ekonómovia ju čítali alebo ju aspoň berú vážne) kon- štatuje: „Hlavnými nedostatkami ekonomickej spoločnosti, v ktorej žijeme, sú ne- schopnosť zabezpečiť plnú zamestnanosť a náhodné nespravodlivé rozdeľovanie bo- hatstva a príjmu.“⁴²¹

Dva nedostatky, zdôrazňuje, sú navzájom prepojené. Veľkým nebezpečen- stvom pre modernú kapitalistickú ekonomiku sú nadmerné úspory vo vzťahu k ozaj produktívnym investíciám určeným do reálnej ekonomiky. Bohatí majú tendencie usporiť väčšiu časť zo svojho príjmu ako chudobní, preto aj nesú pr- votnú zodpovednosť za nedostatok agregátneho dopytu, ktorý spôsobuje nezamestnanosť. (Podľa Keynesa je investovanie na burze alebo do iných finančných aktív sporením, nie investovaním; investovanie znamená rozšíriť existujúce vý- robné kapacity alebo rozvinúť nové.) (Agregátny dopyt /AD/ predstavuje súhrn všetkých statkov a služieb, ktoré sú ekonomické subjekty ochotné v danom ob- dobí kúpiť – pozn. prekladateľa.)

Keynes nepredpokladal, že tento nezdravý stav môže pretrvať. Bol totiž pre- svedčený, že kapitál sa čoskoro rozhojní a že návrat ku kapitálu v súlade so zá- kladným zákonom ponuky a dopytu čoskoro dosiahne najnižší bod, „... a to bude znamenať tichú bezbolestnú smrť rentiera a teda zánik stále rastúcej kumulatívnej utláčateľskej sily kapitalistov umožňujúcej vykorisťovanie prostredníctvom hodno- ty kapitálu, podmienenej jeho vzácnosťou.“⁴²² (To je Keynes, nie Marx. Nečudo, že ho ekonómovia prestali čítať, uprednostňujúc matematické interpretácie jeho te- órie, neskôr vyhnanstvo.)

Ak potrebujeme dodatočný kapitál na zabezpečenie plnej zamestnanosti, „... budeme mať prostredníctvom štátnych agentúr k dispozícii komunálne úspory“. Znamená to, že pri získavaní peňazí do investičných fondov sa nebudeme musieť spoliehať na súkromné sporenie; vytvoríme ich verejne pomocou zdaňova-